

VII

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНОЇ ДЕМОГРАФІЇ

УДК 27–45:31:[2–773](477–25) “17”

Віталій Дмитренко (м. Полтава)

СІМ'Я ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ — СПРОБА ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНИХ РОЗПИСІВ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

У статті здійснено спробу проаналізувати основні демографічні показники функціонування інституту сім'ї в середовищі парафіяльного духовенства за даними сповідних розписів.

Ключові слова: парафіяльне духовенство, сім'я, сповідний розпис, демографія.

Історико-антропологічний підхід до вивчення минулого, що останнім часом набуває поширення в українській історіографії, сприяє підвищенню уваги до проблем вітчизняної соціальної історії. Однією з них є питання існування інституту сім'ї в традиційному доміцному суспільстві на території Гетьманщини. Тому інтерес до неї не випадковий. З іншого боку, повноцінний аналіз сім'ї неможливий без урахування особливостей її існування в різних соціальних групах. У цьому контексті особливо цікавою видається ідея розглянути функціонування сім'ї у середовищі парафіяльного духовенства.

Наш інтерес саме до цієї соціальної групи зумовлений головним чином малодослідженістю священицької сім'ї. Перші спроби проаналізувати цю проблему були здійснені істориками церкви П. Знаменським та Є. Крижанівським ще наприкінці XIX ст. Проте вони зосередили свою увагу переважно на юридичних та моральних аспектах існування цього інституту серед духовенства¹. У подальшому, впродовж усього радянського періоду, ця тема, як неактуальна, була поза сферою наукових інтересів істориків. Чергове зацікавлення нею розпочалося в Україні порівняно недавно. Серед робіт, в яких вивчається шлюбно-сімейні відносини в ранньомодерному українському суспільстві взагалі й в священицькому середовищі зокрема, потрібно назвати розвідки Ю. Волошина та О. Сакала².

За основне джерело свого дослідження візьмемо сповідні розписи. Цей різновид церковного обліку населення являє собою книги, в яких фіксувалося відвідування парафіянами сповіді та причастя. Запроваджені на початку XVIII століття, вони, вже на кінець 1730-х років стали звичайним явищем на території Гетьманщини. Згідно з імператорським ука-

зом 1737 р. запис парафіян у них проводився посімейно. До того ж книги щорічно оновлювалися, що робить їхню інформацію доволі репрезентативною. Використаємо сповідні розписи окремих парафій Пирятинської протопопії, за період з 1758 по 1797 рр. Зараз ці розписи зберігаються у 801-му фонді Державного архіву Полтавської області. На їхній основі спробуємо проаналізувати структуру, визначити населеність і статеве співвідношення в священицьких родинах, встановити кількість дітей у них, дослідити циклічність народжувань.

Для вирішення першого завдання скористаємося апробованою в історичній демографії класифікацією, яку свого часу запропонував британський дослідник П. Ласлетт. Він виділив три основні типи сім'ї: проста, розширена та складна. Проста сім'я (нуклеарна) складається з одної шлюбної пари з дітьми або без них, розширена — з шлюбної пари та родичів, котрі не становлять при цьому шлюбних пар, складна (мультифокальна) об'єднує декілька простих сімей³. За її допомогою проаналізуємо структуру сімей парафіяльних священиків церкви Покрови Пресвятої Богородиці села Приходьки.

Як видно зі сповідного розпису 1758 р., священиком Покровської церкви тоді був о. Іван Павлович Криницький. До складу його родини входили дружина, Марія Іванівна, та двоє неодружених синів — Василь і Лев⁴. Таким чином, згідно з класифікацією Ласлетта, їхня родина — зразок простого типу сім'ї. Однак уже за десять років ситуація змінилася. Священиком, після смерті батька, став молодший син — Лев. На той час він уже був одруженим і мав дружину — Феодосію Петрівну й дочку Марію. Разом із ними мешкала і його мати, вдова попадя Марія Криницька. Стар-

ший син, Василь Криницький, на той час зі своєю сім'єю проживав окремо. У розписі він значиться значковим товаришем Лубенського полку⁵. Отже, сім'я Криницьких набуває форми родини розширеного типу. Такою вона залишалася до 1789 р. й збільшувалася лише за рахунок народження нових дітей.

Після смерті о. Лева Криницького, у 1789 р., на парафію призначили молодого священика — Павла Андрійовича Маценко-Петраковського. На вимогу парафіян він одружився зі старшою дочкою покійного священика — Марією Львівною й став жити в родині Криницьких разом з тещею, вдовою Феодосією Криницькою та її дітьми⁶. Як бачимо, структура родини не змінилася — вона й далі залишалася розширеною. Ситуація перемінилася у 1795 р., коли одружився старший син покійного священика — Микола Львович Криницький. Він разом із дружиною та сином залишився жити в родині разом з сім'єю зятя та своїми неодруженими братами й матір'ю⁷. Тобто, у даному випадку, структура родини змінилася — вона перетворилася на складну, мультифокальну. Таким чином, за увесь розглянутий період структура родини постійно змінювалася — перетворившись з простої на розширену, а потім на складну.

Щоб зрозуміти, наскільки зміни в родині Криницьких були унікальними чи типовими, проаналізуємо структури сімей священиків інших сіл цієї ж протопопії — Грабарівки та Харківців. Парафіяльні церкви в обох селах були названі на честь Святого Архистратига Михаїла (Михайлівські). Згідно зі сповідним розписом села Грабарівки за 1758 р. парафіяльним священиком був там о. Федір Данилів. Його родина складалася з дружини, Феодосії Іванівни, та двох дітей: старшої доньки Єфросинії та сина Лук'яна. Поряд, в окремому дворі, мешкала родина його попередника — померлого священика Стефана Бакановича. Вона складалася з вдови, попаді Євдокії Григорівни, та двох її синів: старшого Дмитра і молодшого Петра⁸. Таким чином, обидві сім'ї за своєю структурою були простого типу.

Як і в першому випадку, за десять років ситуація суттєво змінилася. У родині отця Федора з'явилася ще одна донька, а його син Лук'ян одружився й мешкав разом із власною сім'єю у батьківській хаті. У родині вдови також відбулися зміни: Дмитро за той час теж одружився, причому на Єфросинії Даниловій. На момент перепису у них уже народилося

двоє дітей. Молодший син Петро залишився холостяком⁹. Наступний розпис, 1778 р., так само вказує на зміни в аналізованих родинах: отець Федір овдовів і передав парафію своєму синові Лук'янові. У сім'ї останнього народився син. Родина вдови-попаді також змінилася: у Дмитра народилося ще два сини й донька. Одружився й молодший, Петро¹⁰. Сповідний розпис 1787 р. фіксує лише одне священицьке домогосподарство. Очевидно, це сталося внаслідок смерті вдови-попаді та її старшого сина. Головою об'єднаної родини став священик Лук'ян Федорів. Її чисельність зросла за рахунок народження у о. Лук'яна ще двох доньок, а також повернення овдової сестри Єфросинії разом із чотирма своїми дітьми. Разом з ними став жити й Петро Баканович з дружиною. Дітей у цій сім'ї не було¹¹. Отже, як бачимо, дві нуклеарні сім'ї поступово набули ознак розширеного типу. Спершу вони породичалися між собою, а згодом об'єдналися у рамках одного домогосподарства, що привело до утворення складного типу сім'ї, яка включала в себе три нуклеарні.

Обов'язки парафіяльного душпастиря в с. Харківцях у 1758 р. виконував о. Андрій Костецький. Його родина складалася з дружини, Ірини, та доньки. Разом із ними мешкала ще й теща священика — стара попадя Меланія Тимофіївна, разом із п'ятьма дітьми. В окремому дворі жила ще одна вдова-попадя Меланія Данилівна Ненадська разом із трьома своїми дітьми. Старша з них — Марія, також була вдовою з трьома дітьми¹². Отже, обидві родини на той час були розширеними. Сповідний розпис 1768 р. засвідчив зміни, що відбулися як у керівництві парафії, так і в структурі обох родин. У сім'ї о. Андрія народилося ще троє дітей. Разом із ними продовжувала проживати його теща з дітьми. Слід зауважити, що старша з них, Мотрона, була заміжня, але разом зі своїм чоловіком Кіндратом теж мешкала в родині матері. Син попаді Меланії — Петро Ненадський на той час теж став священиком. Він жив разом із дружиною Тетяною та дочкою. Разом із ними мешкали його мати та молодша сестра¹³. Таким чином родина Андрія Костецького перетворилася на складну, а сім'я Петра Ненадського залишається розширеною. Її структура й надалі не змінювалася. Лише чисельно вона скоротилася після заміжжя сестри¹⁴. Зате в родині Костецьких вона змінилася вже у 1782 р., коли помер о. Андрій¹⁵. Сповідний розпис 1789 р.

фіксує у родині вдови-попаді Ірини Костецької трьох синів. Разом із ними проживає ще й зять Климонтій Пивоваров. Ні Мотрона зі своїм чоловіком, ні теща з дітьми у розписі не згадуються¹⁶. Ймовірно, вони залишили родину священика й почали жити окремо. Таким чином, бачимо, що структура сім'ї Костецьких зі складної перетворюється на розширену.

Підсумовуючи проведений аналіз, зауважимо, що структура досліджуваних нами сімей не була сталою й зазнавала постійних трансформацій. Такі зміни, зазвичай, відображають шлях від простого типу сім'ї до складної. У деяких випадках ці перетворення відбувалися безпосередньо, а у деяких проходили через стадію розширеного типу. Лише одного разу складна сім'я перетворилася на розширену. Очевидно, можемо говорити про закономірність процесів перетворення структури сім'ї з одного типу в інший.

Для визначення населеності й статевого співвідношення в родині, використаємо сповідні книги с. Гурбинці. Одразу зауважимо, що дані розпису не охоплюють всього хронологічного періоду, який ми обрали для аналізу. За досліджуваний період обов'язки парафіяльних священиків у селі виконували, по чергово, троє осіб. Сповідні розписи засвідчують, що родина першого з них — Сидора Маркова, складалася з дружини та шістьох дітей. Отож, загальна її чисельність становила вісім чоловік. За статевою ознакою п'ять із них були чоловіками, а три, відповідно, жінками. Серед дітей було чотири хлопця і дві дівчини. Виходячи з того, що на 1758 р. старшому з синів — Матвію, було чотирнадцять років, можемо визначити, що народився він у 1744-му році. Інші діти народжувалися відповідно: у 1748-му, 1749-му, 1750-му, 1755-му та 1763-му роках. Їхній матері — Христині, на 1758-й р. виповнився тридцять один рік. Отже, на момент народження старшого сина їй було сімнадцять. Останню свою дитину вона народила у тридцять вісім років. Таким чином, циклічність народжуваності коливалася у межах від одного до десяти років. Причому, її пік припадає на вік від двадцяти одного до двадцяти трьох років, коли жінка народжувала щорічно.

Інший ієрей — Василь Іваницький, мав родину, яка складалася із шести чоловік. За статевою ознакою вона поділялася рівномірно на трьох чоловіків та трьох жінок. З чотирьох дітей було двоє хлопчиків та дві дівчинки. Стар-

ша дитина народилася у 1765-му році. Наступні відповідно: у 1767-му, 1769-му та 1771-му роках. Їхній матері — Марині, на момент народження первістка, як і в попередньому випадку, виповнилося вісімнадцять. Останню дитину вона народила у двадцять чотири. Отож, циклічність народжуваності становила тут два роки. На жаль, ми не можемо встановити, чи зростала б сім'я й надалі, адже невдовзі після народження останньої дитини помер отець Василь. Відповідно до даних розписів це сталося між 1772-м та 1779-м роками. Тобто, на момент смерті його вік був між сорока одним та сорока семи роками.

Священик Юхим Лебединський мав сім'ю, що складалася з семи осіб. Згідно зі статевим співвідношенням вона складалася з чотирьох чоловіків та трьох жінок. Дітей було п'ятеро — три хлопці та дві дівчини. Найстарша з них, Домна, народилася у 1781-му році. Наступні у 1784-му, 1788-му, 1790-му та 1792-му роках. Свого первістка попадає Марія народила, коли їй виповнилося сімнадцять. Остання ж дитина народилася, коли їй було вже двадцять вісім. Таким чином, циклічність народжуваності становила у цій родині два роки. Щоправда, як у цьому, так і в попередньому випадках, ми не володіємо інформацією, чи помирили у цих родин новонароджені діти, що, в свою чергу, теж впливало на циклічність народжень. Загальновідомо, що репродуктивний вік жінок вважається в межах 15–49 років¹⁷.

Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що населеність священицьких родин у цій парафії коливалася у межах шести — семи осіб. Число дітей варіюється від чотирьох до шести. В усіх родин простежується відносна статеву рівновага з незначною перевагою чоловіків. Циклічність народжуваль у більшості священицьких сімей становила два роки. Репродуктивний вік жінок коливався у межах від сімнадцяти до двадцяти восьми років. Народження дитини після тридцяти було, очевидно, винятком.

Для того щоб з'ясувати, наскільки отримані результати були типовими, спробуємо зіставити їх із даними по інших парафіях. Розглянемо родини в селах Круча, Митченки й Харківці. Сповідні розписи с. Круча охоплюють період від 1758-го до 1789-го рр. За цей час обов'язки парохів у селі виконувало двоє — у 1758-му році ієреєм був о. Леонтій Дудчевський. На той час йому виповнилося

тридцять сім років. У розписові він значиться вдівцем, який мав трьох дітей — двох доньок та сина¹⁸. Таким чином, у родині було четверо осіб: двоє чоловіків і двоє жінок. Виходячи з віку дітей, можемо стверджувати, що народилися вони у 1751-му, 1754-му та 1755-му рр. Тобто циклічність народжувань коливалася тут від року до трьох. На жаль, через відсутність даних про матір встановити межу репродуктивного віку неможливо.

Наступник о. Леонтія, священик Артем Василів, був одруженим й мав сімох дітей. Загальна чисельність родини становила дев'ять чоловік. Щоправда, двоє з його дітей померли малолітніми. Статеве співвідношення: п'ять чоловіків та чотири жінки. Перша дитина, очевидно, була народжена у 1753-му р. Наступні: у 1762-му, 1765-му, 1767-му, 1769-му, 1771-му та 1774-му відповідно. Підрахунки показали, що першу дитину мати народила у тринадцять років, а останню у тридцять три. Циклічність народжуваності у більшості випадків становила два роки. Виключенням був лише час між народженням першої та другої дитини¹⁹.

Сповідні розписи с. Митченки охоплюють період з 1758-го по 1793-й рр. За цей час у селі змінилося двоє парафіяльних священиків. Перший з них, Михайло Василів, мав дружину та чотирьох дітей. Статеве співвідношення було на користь чоловіків — чотири до двох. Серед дітей було три хлопці та одна дівчина. Первісток побачив світ, імовірно, у 1738-му р. Інші народилися: у 1739-му, 1743-му та 1747-му рр. Тож циклічність народжень коливається від одного до чотирьох років. Першу дитину мати Ірина народила десь у двадцять п'ять років. Останню в тридцять чотири. У розписах, після 1770-го р., згадок про священика Михайла немає. Отож помер він, мабуть, після шістдесяти восьми років²⁰.

Його син і наступник — Леонтій Михайловський, був одружений і мав дочку. Чисельність родини становила три чоловіки і в статевому плані тут переважали жінки. Донька народилася у 1777 р. Її матері на момент народження виповнилося дев'ятнадцять. Можливо, у родині були б ще діти, але десь між 1782-м та 1786-м роком отець Леонтій помер.

Сповідні розписи с. Харківці охоплюють період з 1758-го по 1799-й р. За цей час там було два священики, певний час вони навіть ділили парафію. Один із них, Андрій Костець-

кий, мав дружину та шістьох дітей. Загальна чисельність родини становила вісім осіб. Статеве співвідношення було рівним. Старша донька, Параска, народилася, очевидно, у 1757-му р. Інші у 1760-му, 1763-му, 1765-му, 1771-му та 1780-му. Таким чином, циклічність народжування становила тут від двох до дев'яти років. Первістка їхня мати Ірина народила у двадцять років, а останню дитину в сорок один. Найбільша інтенсивність народжуваності припала на вік між двадцятьма та тридцятьма трьома роками²¹.

Родина іншого священика — Петра Ненадського, складалася з дружини та шістьох дітей. Тобто, її чисельність була вісім осіб. Щоправда, двоє дітей померли малолітніми. Статеве співвідношення було рівним, чотири на чотири. Перша дитина, дочка Мотрона, народилася у 1765-му р. Інші діти: у 1768-му, 1771-му, 1775-му, 1777-му та 1780-му рр. відповідно. Свого первістка мати Тетяна Іванівна народила у двадцять років. Останню ж дитину у тридцять п'ять. Циклічність народжуваності в родині становила три-чотири роки²².

Таким чином, мінімальна чисельність проаналізованих священицьких родин становила три особи, а максимальна — дев'ять. Середня ж чисельність сімей духовенства коливалася у межах шести-восьми осіб. Статеве співвідношення було або рівним, або з невеликою перевагою чоловіків. Перевага жінок траплялася рідко. Кількість дітей в описаних родинах варіювалася у межах від трьох до шести осіб. Причому, у більшості випадків їх було від чотирьох до шести. За статевим співвідношенням тут також переважали хлопці. Репродуктивний вік жінок становив сімнадцять — тридцять років. Приклади народження дитини у тринадцять та після тридцяти були, скоріше, винятком. Середня циклічність народжувань коливалася в межах одного — трьох років. Зазвичай жінки народжували раз на два роки. Загалом, наведені вище результати збігаються з аналогічними показниками по інших групах тогочасного суспільства. До того ж вони вкладаються в загальну демографічну картину ранньомодерного соціуму.

Яке бачимо, матеріали сповідних розписів дають змогу дослідити функціонування інституту сім'ї в цій соціальної групи. Це, у свою чергу, уможливило краще зрозуміти логіку його розвитку й сприяє поглибленню наших уявлень про нього.

Джерела та література

- 1 *Знаменский П.* Приходское духовенство в России со времен реформы Петра. — Казань. 1873; *Крыжановский Е.* Очерки быта южнорусского сельского духовенства в XVIII веке — К., 1890. — Т. I.
- 2 *Волошин Ю.* Структура сім'ї в поселеннях росіян-старообрядців Малоросії XVIII ст. (на прикладі слободи Демянки Топальської сотні Стародубського полку) // Історична пам'ять. — 2005. — № 1–2. — С. 64–83; *Сакало О.* Домогосподарство сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.: деякі історико-демографічні аспекти (на прикладі села Ведмеже Роменської сотні Лубенського полку) // Краєзнавство. — 2008. — № 1–4. — С. 168–174.
- 3 *Ласлетт П.* Семья и домохозяйство: исторический подход // Брачность, рождаемость, семья за три века. — Москва, 1979. — С. 132–157.
- 4 Державний архів Полтавської області (Далі — ДАПО). — Ф.801. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 11.
- 5 Там само. — Спр. 225. — Арк. 1.
- 6 Там само. — Спр. 1000. — Арк. 1.
- 7 Там само. — Спр. 1299. — Арк. 1.
- 8 Там само. — Спр. 7. — Арк. 1.
- 9 Там само. — Спр. 202. — Арк. 1.
- 10 Там само. — Спр. 575. — Арк. 1.
- 11 Там само. — Спр. 892. — Арк. 1.
- 12 Там само. — Спр. 17. — Арк. 1.
- 13 Там само. — Спр. 229. — Арк. 1.
- 14 Там само. — Спр. 712. — Арк. 32.
- 15 Там само. — Спр. 743. — Арк. 1.
- 16 Там само. — Спр. 998. — Арк. 33.
- 17 *Архангельский В. И.* Репродуктивный возраст, репродуктивный период // Демографический энциклопедический словарь. — Москва, 1985. — С. 370.
- 18 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 628. — Арк. 1.
- 19 Там само. — Спр. 763. — Арк. 1.
- 20 Там само. — Арк. 58.
- 21 Там само. — Спр. 13. — Арк. 1.
- 22 Там само. — Спр. 994. — Арк. 25.

Віталій Дмитренко

Семья парафіяльного духовенства второй половины XVIII века — попытка историко-демографического анализа по материалам исповедных росписей Пирятинской протопопии Киевской епархии

В статье проанализированы основные демографические показатели функционирования института семьи в среде приходского духовенства за данными исповедных росписей.

Ключевые слова: парафіяльне духовенство, семья, исповедные росписи, демографія.

Vitaliy Dmytrenko

Priest's families of the second half of XVIII century — endeavour of historical demography analyses on the basis of confession register of Pyriytynskoiy protopopii Kiev's bishopric

In the article analyses the family structure and the main demography indices in environment of priests of the second half of XVIII century on the basis of confession books on the territory Pyriytynskoiy protopopii.

Key words: priests, family, confession register, demography.

